

хозяйство: Статьи из Handwörterbuch der Staatswissenschaften / Водовозова М. И. – СПб., 1901. 25. Суханов Н. К вопросу об эволюции сельского хозяйства: Социальные отношения в крестьянском хозяйстве России / Суханов Н. К. – М., 1909. 26. Янсон Ю. Опыт статистического исследования о крестьянских наделах и платежах / Янсон Ю. Э. – СПб., 1877. 27. Янсон Ю. Сравнительная статистика России и западно-европейских государств / Янсон Ю. Э. – СПб., 1878. – Т. 1. 28. Янсон Ю. Влияние реформы 1861 года на сельское хозяйство и хлебную торговлю в Юго-Западных губерниях / Янсон Ю. Э. // Труды Императорского Вольного Экономического Общества. – СПб., 1868. – Т. 4.

Андрей Крыськов

АГРАРНЫЕ ОТНОШЕНИЯ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX В. НА ПРАВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЕ В ДОРЕВОЛЮЦИОННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

Статья посвящена освещению вопроса об основных течениях в дореволюционной отечественной историографии аграрных отношений на Правобережной Украине второй половины XIX века.

Ключевые слова: историография, Правобережная Украина, землевладение, землепользование, дворянство.

Andriy Kryskov

WITH LAND DURING SECOND HALF OF XIX CENTURY ON RIGHTLAND UKRAINE IN PRE-REVOLUTIONARY HISTORIOGRAPHY

This article is devoted to elucidate problem landowning relations in Rightland Ukraine of second half of XIX century what were investigated native historians of that period.

Key words: Rightland Ukraine, landowning, land tenure, nobility, historiography.

УДК 94 (477)

Євген Мельников

БІОГРАФІЧНІ СТОРІНКИ ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ГРИГОРІЯ ОРЛИКА В НАУКОВО-ПУБЛІЦИСТИЧНІЙ СПАДЩИНІ ІЛЛІ БОРЩАКА

У вітчизняній історичній науці залишається майже не дослідженим одне з актуальних питань, присвячених життю та діяльності визначного дипломата та військового Григорія Орлика. Завдяки науковим дослідженням вченого, емігранта Іллі Борщака, українському суспільству стало відоме ще одна історична постать, яка усе своє життя присвятила служінню українській справі. У статті подано біографічні дані та розкрито особливості міжнародного політичного механізму того часу на прикладі діяльності окремої особи.

Ключові слова: Український відділ таємної дипломатії, біографічна сторінка, санітарний кордон, коаліція, Кримська Січ.

Актуальність теми дослідження полягає в тому що у вітчизняній історії довгий час залишалась невідомою визначна постать дипломата та військового Григорія Орлика. Навіть сьогодні ми не можемо впевнено стверджувати, що ця наукова проблематика повністю досліджена та розкрита.

Необхідно зазначити, що саме наукова діяльність Іллі Борщака збагатила вітчизняну історичну науку новими відомостями та фактами з цієї проблеми, використовуючи нові та майже невідомі матеріали та архівні джерела провідних європейських країн.

Метою наукової статті є дослідження життєвого шляху Г. Орлика, його роль у вітчизняній та європейській історії.

Ця наукова проблематика представлена у працях таких вчених, як: О. Субтельний [1], який у книзі "Мазепинці" відображає дипломатичні заходи Г. Орлика. Інший відомий історик В. Сарбей у своєму "Історичному календарі за 1999 р." [2], подає невелику біографічну інформацію про генерала-поручика графа Г. Орлика.

Питання, присвячені науково-публіцистичній спадщині І. Борщака, досліджували такі вчені, як В. Шкварець [3], В. Сергійчук [4], М. Гресько [5].

У 1991 р. львівське видавництво "Червона калина" видає книгу історичних есе І. Борщака, автором якої був визначний вітчизняний історик Я. Дашкевич. [6]. Один з розділів книги присвячений життю та діяльності Г. Орлика, став першим у вітчизняній історіографії джерелом біографічної інформації, яке більш детально та об'єктивно висвітлює всі аспекти життя.

Цей розділ книги – частина значного наукового дослідження, під назвою "Франція й Україна", що стало своєрідним синтезом європейських зносин з Україною в минулому. Дослідження життя та діяльності Г. Орлика, як і багато інших наукових праць І. Борщака, написані завдяки сприянню уряду французької республіки, надавши унікальну можливість вченому познайомитися з архівними матеріалами.

Значну роль у дослідженні однієї з найповажніших постатей французької історії, відіграли директор архіву французького міністерства закордонних справ міністр Пенго, архівісти Ріго та Спінасова, дирекція архівів військового та морського міністерства.

Значний внесок у дослідженні цього наукового питання належить директорів національної бібліотеки Де ла Ронсьєрові, професору Полю Буайє, директорів Інституту східних мов професору Андре Мазанові та бібліотекарів Унбегаунові з "Інституту слов'янознавства" та дирекції національного архіву. Саме завдяки наполегливій праці цих осіб, стало відоме ще одне забуте ім'я, що безумовно збагачує історію двох країн [6, с. 110].

Ця наукова стаття присвячена двом визначним історичним постатям, які все життя прожили в еміграції, присвятивши свою діяльність служінню українській справі. Досліджуючи їх особисту біографію стає зрозумілим той факт, що у вітчизняній історії ще не знайдено для багатьох визначних постатей чинного місця, які довгий час залишалися невідомими для нас.

Григорій Орлик та Ілля Борщак зовсім різні історичні особистості, що жили та працювали у різні часи, у кожного з них був свій життєвий шлях та різні історичні ролі, мета була у них одна – жити заради України та відстоювати її ім'я своєю діяльністю.

Доля дала унікальну можливість обом бути дипломатами, які в складні часи захищали та відстоювали українське питання на міжнародній арені. Зусилля та намагання обох залишилися марними, міжнародна спільнота у різні історичні періоди не визнавала права України на існування як незалежної держави.

Біографія вченого не знайшла масового читача навіть на його безпосередній батьківщині, зовсім не вшанованою залишається його світла і непогасна пам'ять в Україні, його рідному краї.

Незалежність України стала вагомим поштовхом у дослідженні цієї наукової проблематики, саме з цього періоду з'являється низка публікацій про діяльність та історичну спадщину І. Борщака. Почали публікувати окремі його праці, хоча до об'ємної збірки праць вченого справа не дійшла [3, с. 96].

Біографічну сторінку Григорія Орлика, як і багато інших маловідомих сторінок, присвячених "Мазепинцям" відкрив І. Борщак. У газеті "Gazette de France" за 1759 рр. вчений знайшов повідомлення про смерть Г. Орлика як генерала Франції. Тому далі історик звертається до міністерства військових справ Французької республіки, і швидко отримує дозвіл на вивчення справи генерала-поручика графа Г. Орлика. З досліджень вченого стає відомим, що 23 жовтня 1714 р. П. Орлик з родиною та двором з 24 осіб як "шеф союзної нації" вирушив слідами Карла XII.

У травні 1715 р. родина українських емігрантів осіла в Швеції, в Істаді у провінції Сканії. У тринадцятилітньому віці Г. Орлик зараховується у королівську гвардію. У всіх своїх життєписах, що він подавав французькому урядові, підкреслював, що почав військову кар'єру під проводом шведського короля. Через рік він покинув військову службу і почав навчатись в університеті в Лунді, під проводом професора метафізики Андрія Регеліуса.

Завдяки французькій прислузі, що жила в родині, він добре опанував французьку мову. Отримання європейської освіти найвищого ґатунку, він завдячував своєму батькові. 29 квітня 1721 р. Г. Орлик вступає на військову службу в Саксонську дивізію, у якій він у званні лейтенанта прослужив шість років [6, с. 115].

Втративши інтерес до військової служби та бажання реалізувати плани батька, стали вагомим важелем його переходу до дипломатичної служби. Основним завданням був пошук союзників, яких цікавила доля України та які мали значний вплив в міжнародному середовищі. Основною справою було визволення батька з-під турецької опіки та спроба повернутись в Україну.

Г. Орлик у своїй політичній концепції прийшов до проекту опертися дипломатично в Європі на Францію, щоб увійти в безпосередні зносини з сусідами України, рівночасно союзниками Версалю. І це зрозуміло, бо упродовж усього XVIII ст. одна лише Франція непохитно поборювала російську експансію в Європі. Її загально визнавали першим і наймогутнішим королівством у християнському світі, як найбільш об'єднаною територією, з найбільш авторитетною владою.

27 листопада 1729 р. припадає зустріч Г. Орлика в Парижі, з міністром закордонних справ Шовеленом, у якій він вказує на основні причини повстання І. Мазепи і на сучасне становище

України. Єдиною можливістю реалізації вважав він підтримку Туреччини, тому метою його зустрічі було обговорення питання дипломатичної підтримки, звільнення П. Орлика та створення Кримської Січі. Французький уряд погодився фінансувати його переїзд до Салонік та Туреччини, і організувати зустріч з батьком [1, с. 132].

Хоча увагу французів до Г. Орлика привернув С. Лещинський, Версаль мав інші причини цікавитися гетьманом, аніж обрання кандидата на польський престол. За умов протистояння з австро-російським альянсом, французькі стратеги сподівалися створити "санітарний кордон", що складався б зі Швеції, Польщі й Туреччини.

Польща мала бути наріжним каменем цієї коаліції. Але оскільки сама країна під владою С. Лещинського не могла протистояти російському тискові, підтримка з боку татар і турків могла стати у великій пригоді. У цих геополітичних міркуваннях, простір між власне Польщею та Османською імперією, тобто Україною, мав ключове значення. Здійснювати ці плани доручено французькому послу в Туреччині, маркізу де Вільневу [8].

Основним завданням його було умовити пасивний турецький уряд стати на рішучу протиросійську позицію. У зв'язку з цим, французький посол спробував встановити тісніші контакти з П. Орликом. Ізоляція гетьмана в Салоніках перешкоджала будь-якій значній співпраці. Розв'язання проблеми прийшло з несподіваного боку. Зусиллями прибічників Потоцьких в Орликові політичні плани й орієнтації введено чинник, значення якого годі переоцінити. Йому судилося стати активним представником батькових інтересів і справ козацьких вольностей при королівських дворах від Стокгольму до Бахчисараю. Саме він більш-менш відповідно до батькових бажань, представлятиме аргументи на користь "революції в Україні" урядам султана та хана.

Перебуваючи у Салоніках, Г. Орлик з батьком розробляли стратегію, згідно з якою турецький уряд дасть можливість переселитися П. Орлику ближче до запорожців. Г. Орлик підготував детальну інструкцію для французького посла Вільнева, у якій підкреслював позитивну роль, яку може відіграти Січ у майбутньому як України, так і Туреччини. У своїх настановах він детально описав, які послуги можуть бути надані Туреччині, якщо П. Орлика переведуть до Бендер чи до Хотина, ближче до запорожців. Звідти йому легше буде переконати запорожців залишитись під турецькою протекцією, що, на його думку, давала більше надій на звільнення України. Він також міг протидіяти поширенню проросійських почуттів серед козаків, а головне, отримав би можливість "творити канали для прихованого спілкування з місцевою старшиною і радитись з ними за допомогою таємних контактів. Туреччина не поспішала підтримувати його політичний проект, особливе побоювання викликав той факт, якщо перевести П. Орлика ближче до запорожців, він може спровокувати війну з росіянами або перейти на їх бік [7].

Переговори не дали жодної відповіді, однак викликали значний інтерес у кримського хана Каплан-Гірея, який виразив підтримку польському королю у вигнанні, та обіцяв зробити все можливе до того, щоб гетьман знов з'єднався з запорожцями. Франція була зацікавлена у послугах Г. Орлика, призначивши його керувати українським відділом таємної дипломатії короля.

У національному архіві Франції знаходяться документи зі спеціальними шифрами, якими він листувався. Україна фігурувала під цифрою 72, Січ – 14, Козаки – 299, Г. Орлик – 1265, гетьман Розумовський – 1017 [6, с.155].

Останній шифр, мав велике значення у діяльності Г. Орлика. У 1752 р. французьким послом у Варшаві стає граф де Брой, що був важливою особою таємної дипломатії Людовика XV. Знавець політики та інтриг, розумний, досвідчений майстер у політичних та дипломатичних комбінаціях, він прагнув за будь-яку ціну знищити російську могутність задля тріумфу Франції у північних країнах. Його думка не могла не наблизити до Г. Орлика, що тоді у Франції провадив український відділ таємної політики короля. Саме Г. Орлик подав де Брові думку зв'язатись з гетьманом, щоб викликати антиросійську революцію в Україні.

Отже, де Брой за його порадою вирішив з'ясувати особу нового гетьмана. Висланий з Варшави на Правобережжя агент Мокрановський, мав від імені французького короля переконати гетьмана, що на випадок нової революції у Петербурзі або смерті цариці, К. Розумовському було б корисно, як і його нації, відокремитись назавжди від Росії. Але змінилися події у зовнішній політиці, Версаль почав розраховувати на Росію як на майбутнього союзника проти Пруссії. Саме цей факт змусив де Броя припинити свою діяльність.

Матеріалів листування Г. Орлика збереглося дуже мало та взагалі такі справи нечасто залишають сліди у документах [14, с.18]. Зусилля Г. Орлика, які він докладав у дипломатичних відносинах з часом стали марними. Усі великі держави мали зацікавленість у його політичних проектах, висловлювали тільки формальну підтримку, побоюючись загрози прямого зіткнення з Росією, яка на той час представляла реальну військову та політичну силу. А Франція, на яку він так розраховував у 1744 р., відмовилась від активної антиросійської політики.

Дипломатичні проекти Г. Орлика частково співпадали з інтересами багатьох країн, що намагались вирішити основні геополітичні проблеми та створити з українського козацтва протекцію. А щодо реакції російської влади на діяльність українського емігранта, то цей факт став значною несподіванкою, зустрівши на зовнішньополітичному шляху політичну еміграцію, з конкретною метою та завданням, що стала своєрідним аргументом протидії.

Г. Орлик не був політичним перебіжчиком, що переслідував конкретну мету, його політичні контакти давали можливість матеріального забезпечення та кар'єрного зростання. Тому однією з визначальних ролей, була роль дипломата, що не зазнала жодного тиску, була орієнтована переважно на інтереси українського суспільства.

Україна остаточно втратила усі можливості набуття самостійності, навіть зусилля однієї людини у міжнародній політиці нічого не змогли змінити. Однією із перших та вагомих причин, що посприяла занепаду української державності, стала діяльність Карла XII та його прорахунки. Військова та політична міць Швеції, в одну мить зникла, залишивши на українських землях політичну нестабільність, жорсткий контроль та невирішеність подальшої долі. Тому свій шанс українські сепаратисти втратили під Полтавою. Але такий присуд був би, мабуть, надто суворим.

Порівняно зі здобутками пізніших поколінь українських емігрантів, Г. Орликові вдалось зробити чимало. Його дипломатія – це альтернативний пошук шляху вирішення основного завдання, а саме набуття незалежності. Як представник молодшої політичної генерації, він передбачав загрозу політичного курсу, який впроваджується, тому всіма можливими дипломатичними заходами намагається врятувати Україну. Події відбуваються саме в той час, коли Росія дуже сильно дбає про свій авторитет у Європі. Стрімко почав розвиватися новий український дисидентський рух, що підбурював провідні країни виступити у військово-політичній боротьбі.

Зміни орієнтирів у міжнародній політиці провідних країн та смерть батька, позбавили Г. Орлика можливості реалізувати усі свої задуми. Покінчивши з дипломатією, він перейшов на військову службу до Франції, але не забував слідкувати за політичною ситуацією у Європі. Очоливши кінний полк, він брав участь у захопленні Вайсенбурга, осаді Огенумома та Баварії.

Перебуваючи у Франції, Г. Орлик вирішував не тільки політичні питання, значних зусиль він докладав для розвитку української історичної думки. Знайомство з вченим, приятелем Вольтера, став своєрідним кроком, що змусив вести мову провідне європейське суспільство про Україну. Детальна історія життя Карла XII написана на основі відомостей та інструкцій, що надав своєму синові П. Орлик. Саме ця наукова праця дала можливість кожному європейцю дізнатись більше про Україну та її змагання за часів Шведчини. Г. Орлик був особисто знайомий з Вольтером, автором роботи "Хрещеники Мазепи", що могла мати вагоме наукове значення, але за іронією долі, примірник зник після "Великої Французької Революції" [11, с. 50]

Також подбав Г. Орлик про архів свого батька. У кінці 1743 р. він приїздить до Франції з метою розшукати архіви. З Ясс надійшли вістки, що жодних документів гетьмана там немає, тому Г. Орлик звернувся до Людовика XV. Документи гетьмана не зникли, господар Маврокардато, зацікавившись ними залишив їх у себе. 11 лютого 1744 р. він надіслав частину гетьманського архіву до французького амбасадора у Стамбулі, доля решти документів архіву залишилась невідомою [1, с. 151].

Однією з вагомих наукових знахідок стосовно дослідження біографії Г. Орлика, є "Діарій Пилипа Орлика", опублікований І. Борщакком у 1924 р., у якому детально описано його побут у Солуні. Також в цьому році був виданий архів родини Дентивілів, до якого він мав безпосереднє відношення, взявши шлюб з Луїзою-Оленою Ле Брюн де Дентевіль. Усе своє життя Г. Орлик присвятив служінню інтересам своєї батьківщини на чужині. У Європі він захищав Україну в один з найскладніших періодів історії.

Могила Г. Орлика на чужині залишається невідомою. За свідченнями Де Броя, він похований біля Міндена на Рейні. Смерть його стала значною втратою для Франції. Зі спогадів Людовика XV стає відомо, що із життя пішов сміливий і видатний генерал, ім'я котрого залишається у славетних анналах армії. Граф Г. Орлик помер, як слід умирати людині його роду й гідності [6, с. 199].

Якщо донедавна ми не знали, то тепер впевнені, що І. Борщак займає чільне місце в українській історичній науці. Звичайно, для того, щоб найретельніше визначити його місце серед визначних істориків України, треба ще відкрити десятки, а то й сотні прихованих імен, не одну сотню забутих праць, серед них і найвищого гатунку.

Однак те, що ім'я І. Борщака буде не в останній десятці цього довгого ряду стає зрозумілим для нас, тим більше, що цього вкрай потребує незалежна Україна. Тепер, як ніколи, суспільству потрібне ім'я цього автора, який не лише вніс до української історіографії цілком небуденні теми і відкрив невідомі сторінки історії України, прикрасив її блискучим духом елегантною французької

історичної творчості. Природно, що про сильні й слабкі сторони наукової творчості та діяльності І. Борщака довго ще сперечатимуться історики української науки [3, с.109].

Її новизна та оригінальність навіть після написання основних праць відчуває кожен, хто познайомився з цією визначною спадщиною. Вивчення спадку вченого стане роботою не одного покоління дослідників.

Отже, наукова спадщина Іллі Борщака збагачує вітчизняну історичну науку. Перспектива розвитку цієї наукової проблематики полягає у подальшому дослідженні маловідомих історичних постатей, які жили та працювали у еміграції, і довгий час залишалися невідомими у вітчизняній науці.

Список використаних джерел

1. Субтельний О. Мазепинці / Орест Субтельний. – К.: Либідь 1994. – 238 с.
2. Сарбей В. Хто він – Ілько Борщак? / Сарбей В. // Історичний календар, 1999 (Видатні історики). – К., 1998.
3. Шкварець В. Історична спадщина Ілька Борщака з Миколаївщини визначного історика і публіциста, патріота України / Шкварець В.П. // Заселення Південної України: проблеми національного та культурного розвитку: Наукові доповіді. Міжнародна науково-методична конференція. 21–24 травня 1997 р. – Херсон, 1997 – Ч. II. – С. 96–110.
4. Сергійчук В. В чьих руках архив Борщака? / Сергійчук В. // Комсомольское знамя. – 6 декабря 1988.
5. Гресько М. Борщак Ілько / Гресько М.М. – Українська літературна енциклопедія. – Т. 1. – К., 1988. – С. 224.
6. Дашкевич Я. Ілько Борщак, історик / Дашкевич Я.Р. // Мазепа-Орлик-Войнаровський, історичне есе. – Л., 1991. – 255 с.
7. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII–XVIII ст.: кордони, населення, право / Гуржій О. – К.: Основи, 1996.
8. Брайчевський М. Правда і вигадки / Михайло Брайчевський // Україна. – 1990. – № 6.
9. Борщак І. Мазепа. Життя та пориви великого гетьмана / Борщак І. – К.: Свенас, 1991.
10. Голобуцький В. Запорозьке козацтво / Голобуцький В. – К., 1991.
11. Дашкевич Я. Ілько Борщак і його вклад в історіографію України / Дашкевич Я.Р. // Вісник Київського університету. – 1990. – Вип. – 32. – С. 47–52.
12. Сергійчук В. Запорозці за Дунаєм, Віслою, Рейном / Сергійчук В. // Всесвіт. – 1990. – № 6.
13. Гузенко Ю. Визначні постаті краю. Ілько Борщак (1892–1959) / Гузенко Ю.І. // Миколаївщина: літопис історичних подій. – Миколаїв, 2002.
14. Борщак І. Слідами гетьмана Розумовського у Франції / Борщак І. – Мюнхен, 1957. – 37 с.

Евгений Мельников

БИОГРАФИЧЕСКИЕ СТРАНИЦЫ ЖИЗНИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГРИГОРИЯ ОРЛИКА В НАУЧНО-ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ ИЛЬИ БОРЩАКА

В отечественной исторической науке, остается почти не исследованным как следует один из актуальных вопросов, посвященный жизни и деятельности выдающегося дипломата и военного Григория Орлика. Благодаря научным исследованиям ученого эмигранта Ильи Борщака, украинскому обществу стало известно еще одно историческое имя, которое всю свою жизнь посвятило службе украинскому делу. Данная статья предоставляет биографический материал, и раскрывает особенности международного политического механизма того времени на отдельном примере деятельности одного человека.

Ключевые слова: Украинский отдел тайной дипломатии, биографическая страница, санитарная граница, коалиция, Крымская сечь.

Ievgen Melnykov

BIOGRAPHIC PAGES OF A LIFE AND GREGORY ORLIKA'S ACTIVITY IN SCIENTIFICALLY – ILYA BORSHCHAKA'S PUBLICISTIC HERITAGE

In a domestic historical science, remains almost not investigated as one of the pressing questions, devoted follows a life and activity of an outstanding diplomat and militaries Gregory Orlika. Owing to scientific researches of scientific emigrant Ilya Borshchaka, the Ukrainian society one more historical name which has devoted all life to service to the Ukrainian business became known. Given clause gives a biographic material, and opens features of the international political mechanism of that time on a separate example of activity of one person.

Keywords: Ukrainian department of secret diplomacy, Biographic page, sanitary border, coalition, Crimean Sich.